SHVEYSARIYA KONFEDERATSIYASINING DIPLOMATIK PROTOKOLI VA ETIKETI: NEYTRAL DIPLOMATIYA MODELINING INSTITUTSIONAL VA MAROSIMIY XUSUSIYATLARI

Yo‘ldoshaliyev Sardorbek Fazliddin o‘g‘li
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
“Islom iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar” fakulteti, “Xalqaro munosabatlar” ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola Shveytsariya Konfederatsiyasining diplomatik protokoli va etiketi tizimini institutsional hamda marosimiy jihatdan tahlil etadi. Tadqiqotda Shveytsariyaning ko’p asrlik neytrallik siyosati asosida shakllangan o’ziga xos diplomatik madaniyat, Federativ tuzilmaning xalqaro munosabatlarga ta’siri, Jenevaning global diplomatik markaz sifatidagi roli va Shveytsariya diplomatik xizmatining tashkiliy xususiyatlari ko’rib chiqiladi. Maqolada neytral diplomatiya modelining nazariy asoslari, amaliy ko’rinishlari va zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *diplomatik protokol, diplomatik etiket, Shveytsariya neytraliteti, Shveytsariya Konfederatsiyasi, Jeneva konvensiyalari, xalqaro vositachilik, federativ diplomatiya, diplomatik immunitet, “bons ofis” diplomatiyasi, diplomatik marosimlar,*

Diplomatik protokol xalqaro diplomatiya tizimining ajralmas qismi bo‘lib, davlatlar o‘rtasidagi rasmiy munosabatlar tartibini belgilovchi qoidalar va an’analar majmuasini anglatadi. Diplomatik protokol davlat rahbarlari, hukumat delegatsiyalari hamda diplomatik vakillarning rasmiy uchrashuvlari, davlat tashriflari, muzokaralar va marosimlar davomida amal qilinadigan tartib-qoidalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tizim davlatlar o‘rtasidagi muloqotning muvozanatli va hurmatga asoslangan tarzda olib borilishini ta’minlaydi. Diplomatik protokolning asosiy vazifasi davlatlar o‘rtasidagi rasmiy aloqalarda

tartib va muvozanatni saqlash, diplomatik vakillarning maqomini belgilash hamda davlatlararo munosabatlarda kelib chiqishi mumkin bo‘lgan noaniqliklarning oldini olishdan iborat. Diplomatik protokolning shakllanishi qadimgi davlatlararo munosabatlar tarixiga borib taqaladi. Qadimgi Misr, Yunoniston va Rim davlatlarida ham diplomatik vakillarni qabul qilish, elchilarni hurmat bilan kutib olish hamda rasmiy marosimlarni tashkil etish bo‘yicha muayyan qoidalar mavjud bo‘lgan. Masalan, qadimgi Yunon shahar-davlatlari o‘rtasidagi diplomatik aloqalarda elchilarning daxlsizligi tamoyili muhim o‘rin egallagan. Bu tamoyil keyinchalik zamonaviy diplomatiyaning muhim prinsiplaridan biriga aylangan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, qadimgi diplomatik aloqalar asosan savdo, harbiy ittifoqlar va siyosiy kelishuvlar bilan bog‘liq bo‘lgan.

O‘rta asrlarga kelib diplomatik protokol asta-sekin rasmiylashib boradi. Ayniqsa, Yevropa davlatlari o‘rtasidagi diplomatik munosabatlarning rivojlanishi natijasida diplomatik vakillar maqomi, elchilarni qabul qilish tartibi va davlatlar o‘rtasidagi marosimiy protokol qoidalari shakllana boshlaydi. XV-XVI asrlarda Italiya shahar-davlatlari, xususan Venetsiya Respublikasi, diplomatik vakolatxonalarni tashkil etish va doimiy elchilik institutini joriy etish orqali zamonaviy diplomatiya tizimining shakllanishiga katta hissa qo‘shgan. Bu davrda davlatlar o‘rtasida doimiy diplomatik vakolatxonalar tashkil etilishi diplomatik protokol qoidalarining yanada rivojlanishiga olib kelgan.XVII asrda Yevropa davlatlari o‘rtasida yuzaga kelgan siyosiy kelishuvlar ham diplomatik protokolning rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Ayniqsa, 1648-yilda imzolangan Vestfaliya tinchlik shartnomalari Yevropada davlat suvereniteti tamoyilini mustahkamladi hamda davlatlar o‘rtasidagi diplomatik munosabatlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Vestfaliya tizimi xalqaro munosabatlarda davlatlar tengligi prinsipini shakllantirib, diplomatik aloqalarning institutsional rivojlanishiga asos yaratdi. XVIII-XIX asrlarga kelib

diplomatik protokol qoidalari yanada takomillashdi. Bu davrda davlatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalar tobora tizimli shaklga ega bo‘lib, diplomatik vakillarning maqomi va ularning faoliyati aniq tartibga solina boshladi. 1815-yilda o‘tkazilgan Vena kongressi diplomatik protokol tarixida muhim voqea bo‘lib, ushbu kongress davomida diplomatik vakillarning toifalari va ularning rasmiy maqomi bo‘yicha aniq qoidalar belgilab berildi. Vena kongressi qarorlari diplomatik vakillar o‘rtasidagi ustuvorlik masalalarini hal qilishga yordam berdi hamda diplomatik marosimlarning xalqaro standartlarini shakllantirdi. Diplomatik etiket diplomatik protokolning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Diplomatik etiket rasmiy diplomatik muhitda amal qilinadigan muomala madaniyati, nutq uslubi, kiyinish qoidalari hamda marosimiy tartiblarni o‘z ichiga oladi. Diplomatik etiket qoidalari diplomatik vakillar o‘rtasida o‘zaro hurmat va ishonch muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu qoidalar diplomatik muloqotning samarali olib borilishi hamda davlatlar o‘rtasidagi siyosiy aloqalarning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Diplomatik etiketning asosiy tamoyillaridan biri davlatlar o‘rtasidagi tenglik va o‘zaro hurmat prinsipidir. Diplomatik muhitda har bir davlat vakili o‘z mamlakatining suverenitetini ifodalaydi. Shu sababli diplomatik etiket qoidalari barcha davlat vakillariga teng munosabatda bo‘lishni talab qiladi. Diplomatik uchrashuvlar paytida nutq tartibi, delegatsiyalar joylashuvi, davlat bayroqlari joylashtirilishi hamda rasmiy salomlashuv marosimlari qat’iy protokol qoidalari asosida amalga oshiriladi.

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida diplomatik protokol va etiket davlatlar o‘rtasidagi siyosiy aloqalarni tartibga soluvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Diplomatik protokol davlat tashriflari, xalqaro sammitlar, ko‘p tomonlama muzokaralar hamda xalqaro tashkilotlar doirasidagi uchrashuvlarni tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu qoidalar davlatlar o‘rtasidagi rasmiy muloqot jarayonini tartibga solish orqali diplomatik munosabatlarning

samaradorligini oshiradi. Zamonaviy diplomatiyada diplomatik protokol qoidalari xalqaro huquq normalari bilan ham mustahkamlangan. 1961-yilda qabul qilingan Diplomatik munosabatlar to‘g‘risidagi Vena konvensiyasi diplomatik vakillarning huquqiy maqomi, diplomatik daxlsizlik, diplomatik vakolatxonalar faoliyati hamda diplomatik imtiyozlar kabi masalalarni xalqaro huquq darajasida tartibga soladi. Mazkur konvensiya zamonaviy diplomatik protokol tizimining asosiy huquqiy hujjatlaridan biri hisoblangan. Bugungi kunda diplomatik protokol nafaqat davlatlar o‘rtasidagi ikki tomonlama munosabatlarda, balki xalqaro tashkilotlar faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon savdo tashkiloti hamda boshqa xalqaro institutlar o‘z faoliyatida diplomatik protokol qoidalariga amal qiladi. Bu qoidalar xalqaro muzokaralar jarayonida davlatlar o‘rtasidagi tenglik va hurmat tamoyillarini ta’minlashga xizmat qiladi. Diplomatik protokol va etiket xalqaro diplomatiya tizimining muhim institutsional elementlari hisoblanadi. Ular davlatlar o‘rtasidagi rasmiy aloqalarni tartibga solish, diplomatik muloqot jarayonini samarali tashkil etish hamda xalqaro siyosiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Diplomatik protokol va etiket qoidalarining rivojlanishi xalqaro diplomatiya tizimining shakllanishi va takomillashuvi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Shveysariya Konfederatsiyasining tashqi siyosati xalqaro munosabatlar tizimida o‘ziga xos model sifatida qaraladi. Mamlakat tashqi siyosatining asosiy tamoyillaridan biri doimiy neytrallik siyosati hisoblanadi. Neytrallik siyosati davlatning harbiy ittifoqlarga qo‘shilmasligi, qurolli mojarolarda bevosita ishtirok etmasligi va xalqaro nizolarda vositachi rolini bajarishi bilan tavsiflanadi. Shveysariya hukumati ta’kidlaganidek, neytrallik mamlakatning tashqi siyosatini shakllantiruvchi asosiy tamoyillardan biri bo‘lib, u davlatning mustaqilligi, xavfsizligi hamda xalqaro diplomatiyada vositachilik rolini ta’minlashga xizmat

qiladi. Shveysariya neytralligining tarixiy shakllanishi Yevropa siyosiy tizimidagi muhim voqealar bilan bog‘liq. 1815-yilda bo‘lib o‘tgan Vena kongressida Yevropaning yetakchi davlatlari Shveysariyaning doimiy neytral maqomini tan olgan. Mazkur qaror Yevropadagi siyosiy muvozanatni saqlash va Shveysariya hududiy yaxlitligini himoya qilishga qaratilgan edi. Shu tariqa Shveysariya xalqaro huquqiy maqomga ega neytral davlat sifatida tan olinib, uning tashqi siyosati uzoq muddatli diplomatik strategiyaga asoslangan holda rivojlandi. Shveysariya diplomatik xizmatining institutsional asoslari mamlakat federal boshqaruv tizimi bilan chambarchas bog‘liq. Mamlakat tashqi siyosatini amalga oshirish va diplomatik faoliyatni muvofiqlashtirish vazifasi Federal Department of Foreign Affairs (FDFA) zimmasiga yuklatilgan. Ushbu davlat organi Shveysariya tashqi siyosatini shakllantirish, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish hamda mamlakat diplomatik vakolatxonalarining faoliyatini boshqarish uchun mas’ul hisoblanadi. FDFA Shveysariya hukumatining muhim departamentlaridan biri bo‘lib, u bir necha asosiy yo‘nalishlarda faoliyat yuritadi. Bular siyosiy diplomatiya, xalqaro huquq, tinchlik diplomatiyasi, rivojlanish hamkorligi va konsullik xizmatlaridir. Mazkur tuzilma mamlakat tashqi siyosatini samarali va tizimli tarzda amalga oshirish imkonini beradi. Shveysariya diplomatiyasining muhim jihatlaridan biri xalqaro konferensiyalarni tashkil etish tajribasidir. Ayniqsa, Jeneva shahri xalqaro diplomatiyaning muhim markazlaridan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda Jenevada 40 dan ortiq xalqaro tashkilotlar, 170 dan ortiq davlatlarning diplomatik vakolatxonalari hamda yuzlab xalqaro nodavlat tashkilotlar faoliyat yuritadi. Jeneva xalqaro diplomatiyada ko‘p tomonlama muzokaralar uchun asosiy platformalardan biri hisoblanadi. Bu yerda inson huquqlari, xalqaro savdo, qurolsizlanish va global sog‘liqni saqlash kabi muhim masalalar bo‘yicha muzokaralar olib boriladi. Jeneva diplomatiyasining rivojlanishi Shveysariyaning neytral siyosati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib,

mamlakatni xalqaro diplomatiyaning muhim markaziga aylantirgan. Shveysariya diplomatik protokoli pragmatizm, siyosiy muvozanat va diplomatik ehtiyotkorlik tamoyillariga asoslanadi. Mamlakat diplomatik madaniyatida mojarolarni tinch yo‘l bilan hal qilish, vositachilik diplomatiyasini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash muhim o‘rin tutadi. Shveysariya ko‘plab xalqaro tinchlik muzokaralariga mezbonlik qilgan. Masalan, Eron yadroviy dasturi bo‘yicha xalqaro muzokaralarning ayrim bosqichlari Jenevada o‘tkazilgan. Bu muzokaralar xalqaro diplomatiyada muhim siyosiy voqealardan biri sifatida baholanadi. Shveysariya diplomatik protokoli mamlakat tashqi siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Diplomatik marosimlar, akkreditatsiya jarayonlari, xalqaro konferensiyalar hamda diplomatik etiket qoidalari Shveysariya diplomatiyasining samarali faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. Mazkur tizim mamlakatning xalqaro diplomatiyadagi nufuzini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Jenevada joylashgan xalqaro tashkilotlar orasida Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti, Jahon savdo tashkiloti va Xalqaro mehnat tashkiloti kabi muhim institutlar mavjud. Mazkur tashkilotlarning faoliyati global muammolarni hal qilish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Jeneva xalqaro konferensiyalar, muzokaralar va diplomatik uchrashuvlar uchun asosiy markazlardan biri hisoblanadi.

Shveysariya diplomatik madaniyati xalqaro diplomatiyada muhim o‘rin tutadi. Mamlakat diplomatik faoliyatida vositachilik, neytrallik va tinchlik diplomatiyasi tamoyillari ustuvor ahamiyatga ega. Shveysariya ko‘plab xalqaro mojarolarda vositachi sifatida faoliyat yuritib kelmoqda. Shveysariya diplomatiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri tinchlik diplomatiyasi hisoblanadi. Mamlakat xalqaro mojarolarni tinch yo‘l bilan hal qilishga qaratilgan diplomatik tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlaydi. Shveysariya hukumatining tashqi siyosat strategiyasida tinchlikni mustahkamlash va inson huquqlarini himoya qilish muhim ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Xulosa. Shveysariya Konfederatsiyasining diplomatik protokoli va etiketi tizimini o'rganish zamonaviy xalqaro munosabatlarda diplomatik madaniyat va hamkorlik tamoyillarining shakllanishini tushunish imkonini beradi. Diplomatik protokol davlatlararo rasmiy aloqalarni, tashriflar, uchrashuvlar va marosimlarni tartibga soluvchi muhim mexanizm bo'lib, etiket esa muomala madaniyati va xulq-atvor qoidalarini belgilaydi. Tadqiqotda diplomatik protokolning nazariy asoslari va tarixiy rivojlanishi tahlil qilindi. Uning shakllanishida Vestfaliya tizimi, Vena kongressi hamda 1961-yilgi Diplomatik munosabatlar to'g'risidagi Vena konvensiyasi muhim rol o'ynagan. Mazkur konvensiya diplomatik vakillarning huquqiy maqomi va immunitetini belgilovchi asosiy xalqaro hujjat hisoblanadi.

Shveysariyaning tashqi siyosati 1815-yilda Vena kongressida tan olingan doimiy neytrallik siyosatiga asoslangan. Bu maqom mamlakatga harbiy mojarolardan chetda turish va xalqaro diplomatiyada vositachi davlat sifatida faoliyat yuritish imkonini bergan. Siyosiy barqarorlik va betaraflik tufayli Shveysariya xalqaro muzokaralar uchun qulay platformaga aylangan.

Xulosa qilib aytganda, Shveysariyaning diplomatik protokoli va etiketi tizimi zamonaviy xalqaro diplomatiyada samarali model hisoblanadi. Neytrallik siyosati, rivojlangan infratuzilma va xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik mamlakatning global nufuzini mustahkamlab, uning tajribasi tinchlik va barqaror diplomatik muloqotni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati:

1. Federal Department of Foreign Affairs. *Swiss Foreign Policy and Diplomatic System.* https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa.html
2. Swiss Federal Government. *The Federal Council and Switzerland’s Political System.* https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-council.html

3. Federal Department of Foreign Affairs. *Swiss Neutrality*. https://www.eda.admin.ch/aboutswitzerland/en/home/politik/uebersicht/neutralitaet.html